

**NİSÂ SÛRESİ 3. ÂYETİNİN DÖRTTEN FAZLA
EVLİLİĞE DELÂLETİ MESELESİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME**
**AN INVESTIGATION ON THE ISSUE OF SURAH AL-NİSÂ 3
DENOTING MORE THAN FOUR MARRIAGES**

HAŞİM ÖZDAŞ

[Dr. Arş. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD.
Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology Department of Tafsir
hasimozdas@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4621-435X]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Nisan/April 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Haziran/June 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran/June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2020 *Sayı – Issue:* 48 *Sayfa / Pages:* 429-458

Atıf/Cite as: Özdaş, Haşim. “Nisâ Sûresi 3. Âyetinin Dörtten Fazla Evliliğe Delâleti Meselesi Üzerine Bir İnceleme - An Investigation on the Issue of Surah al-Nisâ 3 Denoting More than Four Marriages”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 48 (Haziran-June 2020): 429-458.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.725407>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Nisâ Sûresi 3. Âyetinin Dörtten Fazla Evliliğe Delâleti Meselesi Üzerine Bir İnceleme

Öz: Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında Arapçanın öncelikli bir yerinin olduğu muhakkaktır. Bu nedenle hem tefsir hem de tefsir usulü eserlerinde Kur'ân'ı yanlış veya eksik anlamamak için lügat, sarf, nahiv ve dile dair benzer ilimlerin bilinmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hususla bağlantılı olarak âyetlerin, dilde var olan zayıf, kural dışı veya garîb anlamlara değil, âyetlerin sözdizimine uygun olan ve dilde yaygın olarak kullanılan güçlü anlamlara hamledilip buna göre tefsir edilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Nisâ sûresi 3. âyeti ile ilgili farklı açıklamalarda bulunulmuştur. Âlimlerin kâhir ekseriyetine göre, söz konusu âyet, evliliği dört ile sınırlandırmaktadır. Buna karşın bazı âlimler ise, âyette zikredilen ^{مَثَلِي} وَتَلَّتْ وَرَبَّاعٍ “mesnâ ve sülâse ve rübâ'a” lafızlarının, dörtten fazla evliliğe delâlet ettiğini ileri sürmektedirler. Erken dönem tefsir kaynaklarında, herhangi bir şahıs, mezhep ya da gruba nispet edilmeden eleştirilmiş olan bu görüş, hicrî beşinci yüzyıldan sonra yazılmış kaynakların bazılarında Râfizîlerden bir grup ile Zâhirîyye mezhebinin kurucusu olan Dâvûd ez-Zâhirî'ye veya Zâhirîlere, diğer bazılarında ise Hâricîlere, Zeydiyye mezhebine, Ebû Muhammed Kasım b. İbrahim'e, nispeten geç dönem bazı kaynaklarda ise İmam Nehâî ile İbn Ebî Leylâ'ya nispet edilmiştir. Bu çalışmada, Nisâ sûresi 3. âyetinin dörtten fazla evliliğe delâletini savunanların kim veya kimler olduğu tespit edilmeye çalışılacak, daha sonra bu yaklaşımın Arap diline uygun olup-olmadığı hususu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nisâ 3, Mesnâ ve Sülâse ve Rübâ'a, Dil, Delâlet.

An Investigation on the Issue of Surah al-Nisâ 3 Denoting More than Four Marriages

Abstract: It is clearly known that Arabic has a great importance in understanding the Holy Qur'an. Therefore, it has been reported that in both works of exegesis and its methodology, lexicon, syntax, grammar and sciences related to Arabic should be known very well in order to prevent confusion or avoid understanding incompletely. In relation with this issue, it is stated that the verses should be interpreted in accordance with their strong meanings which are commonly used in the language appropriate for word sequence not about their weak, irregular and strange meanings. Various explanations have been made about the third verse of Surah al-Nisâ, which makes the

subject of our study. According to overwhelming majority of scholars, the verse in question has limited the number of marriages to four. On the other hand, some other scholars have been defending that the words, **مَثَى وَثَلْتِ** **وَرُبَّاعٍ** *maḡnā* (twice), *ṣulāḡa* (three times) and *rubā'a* (four times), have signified more than four marriages. This view, criticized without attributing to any person or group in early period sources, has been attributed to a group from Raifidhis and Dāwūd al-Zāhirī or in general to Zāhiriyyas in sources written after Hegira fifth century, while it has been attributed to Kharijites, Zaydiyyah sects, Abū Muḡammad Qāsim b. Ibrāhīm, and in relatively late period sources, to Imam Neḡa'ī and Ibn Abī Laylā. In this study, it will be tried to find out who have been the defenders of more than four marriages as in Nisā 3; after this, this approach will be investigated whether it corresponds with Arabic.

Keywords: Exegesis, Nisā 3, Maḡnā (Twice) and Ṣulāḡa (Three times) and Rubā'a (Four Times), Language, Signification.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim Arap diliyle nâzil olduğu için bu dile dayalı bilgiler, Kur'ân'ın anlaşılmasında yardımcı unsur olarak değerlendirilmiştir.¹ Ancak bu, dilin Kur'ân'ı anlamada yegâne unsur olup, dile hâkim olan her bireyin Kur'ân'ı açıklayabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in âyetlerin izahına yönelik sözleri,² âyetlerin nüzûl sebepleri, tarihi bilgiler, saḡâbe ve tabiûn âlimlerinin açıklamaları³ ve buna benzer dil dışı kaynakların da Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir yeri

¹ bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiû, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938), 50-53; Ahmed b. Hemdan er-Râzî Ebû Hâtim, *Kitâbü'z-zîme fi'l-kelîmâtî'l-İslâmiyyeti'l-'Arabiyye*, thk. Hüseyin b. Fedlullah el-Hemedânî (Sana/Yemen: Merkezü'd-Dirasât ve'l-Bühûs'l-Yemenî, 1415), 134; Ebû Hasan Ahmed İbn Fâris, *es-Şâhibî fi fıkhî'l-lügati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-'Arabi fi kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besc (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1997), 34-35; Ebû İshak İbrahim b. Musa Şâtübî, *el-İ'tişâm*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan (Dâru't-Tevhîd, ts.), 3/370-374; a.mlf., *el-Müvafakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan (el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Süûdiyye: Dâru İbn 'Affân, 1997), 4/224-232.

² Şâfiû, *er-Risâle*, 28-30.

³ bk. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Mükaddime fi üşûli't-tefsîr*, thk. Adnan Zerzûr, 1392/1972, 47-74.

bulunmaktadır.⁴ Bu nedenle Kur'ân'ı salt dile dayalı olarak açıklamanın doğru bir yaklaşım olmadığı belirtilmiş ve bunun, Kur'ân ve Sünnet ile sabit olan pek çok dinî ve şer'î kavramın geçersizliğine yol açabileceği endişesinden söz edilmiştir. Dolayısıyla âyetleri, dilde var olan zayıf, kural dışı veya *garîb* anlamlara değil, şer'î delillerin yanı sıra âyetlerin bağlamlarına uygun ve dilde yaygın olarak kullanılan güçlü anlamlara hamletmek gerekir.⁵

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Nisâ sûresi 3. âyeti ile ilgili farklı yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bunları şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

a. Âlimlerin çoğunluğuna göre Nisâ sûresi 3. âyeti, erkekler için evliliği dört kadınla sınırlandırmaktadır. Bu görüşü benimseyenlere göre, âyette yer alan *مَثْنَى وَرَبَاعٌ* (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızları, çok eşlilikte üst sınırın dört olduğuna delâlet etmektedir.⁶

432

OMÜİFD

b. Azınlıkta kalan bir gruba göre ise, âyette geçen *مَثْنَى وَرَبَاعٌ* (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızları, bir erkeğin dokuz kadınla evlenebileceğine delâlet etmektedir. Bu görüşü benimseyenlere göre, âyette sözü edilen sayıların her biri başlı başına evlenilebilecek kadın sayısını bildirmektedir. Ayrıca birbirine zıt bu iki görüş dışında az kişi tarafından benimsenen bir üçüncü görüş daha vardır ki; bunlara göre, bir erkek on sekiz kadınla evlenebilir.⁷ Hatta son iki görüşten farklı olarak âyete dair şöyle bir yaklaşımdan da söz edilmektedir: Âyette geçen *مَثْنَى وَرَبَاعٌ* (mesnâ

⁴ bk. Müsâid b. Süleymân b. Nâsır Tayyâr, *et-Tefsîrû'l-Lüğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dâru İbnü'l-Cevzî, ts.), 50, 633-644.

⁵ Hüseyin b. Ali Harbî, *Qavâ'idü't-tercîh 'inde'l-müfessirîn dirâse ta'tbikiyye nazariyye* (Riyad: Dâru'l-Kâsım, 1417/1996), 363-376.

⁶ bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahîkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık Kahmavî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1992), 2/347.

⁷ bk. Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbn 'Arabî, *Ahîkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003), 1/408-409; Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir Kurtubî, *el-Câmi' li ahîkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 6/33; Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 4/192-193.

ve sülâse ve rübâ'a) lafızları, evlenilecek kadınlarla ilgili herhangi bir sınırlama içermemektedir. Dolayısıyla erkek, istediği sayıda kadınla nikâh kıyıp evlenme hakkına sahiptir.⁸

Son olarak şunu belirtelim ki; Nisâ sûresi 3. âyetten hareketle İslâm hukukunda meşrû olarak görülen dörde kadar evlilik, 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesinin hazırlanışına kadar devam etmiş, Muhammed Ubeydullah, Celal Nuri (öl. 1936), Mansurizâde Mehmet Said, Mehmet Şemsettin Günaltay (öl. 1961) gibi isimler, çok eşliliğin tamamen yasaklanmasını; Babanzâde Ahmed Naim (öl. 1934), Reşîd Rızâ (öl. 1935), Mehmet Âkif Ersoy (öl. 1936), Mûsâ Cârullah (öl. 1949) ve Ahmet Hamdi Akseki (öl. 1951) gibi isimler ise, tek eşliliği esas görmekle birlikte, gerekli durumlarda çok eşliliğe izin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Konuya dair tartışmaların hararetli olduğu bir ortamda hazırlanmış olan Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin, çok eşlilik üzerinde sınırlandırmalar getiren ilk kanun olduğu, 1924 yılında hazırlanan ancak uygulama imkânı bulunamayan Hukuk-i Aile Layihası'nda ise çok eşliliğin sınırlandırılması noktasında daha ayrıntılı düzenlemelerin yer aldığı belirtilmiştir.⁹

Bu tartışmaların bir devamı olarak, Kur'ân-ı Kerim'in hukuki bir belge olmaktan ziyade, bir dini ve ahlaki ilke ve uyarılar kitabı olduğunu belirten Fazlur Rahman'a göre Kur'ân'da, sayısız kadınla evlenme konusu kesin bir şekilde kurala bağlanmış ve evlenilecek kadın sayısını dört ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle evlenilecek kadınlar arasında âdil davranmama endişesi yaşayan erkeğin, tek bir kadınla evlenmesi gerektiği belirtilip, ayrıca buna şöyle bir ilke eklenmiştir: "Adil hareket etmeye ne

⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîd*, 2/171; ayrıca bk. Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, *Me'hâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, 1376/1957, 1110-1111; Mustafa Yıldırım, "Nisa Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi", *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İzmir, 2012), 539.

⁹ Halil İbrahim Acar, "Poligami Konusunda Bazı Mülâhazalar", *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 207-210; İsmail Yalçın, "Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 1710; ayrıca bk. Abdullah Durmuş, "Ahmed Hamdi Akseki'nin Birden Fazla Evlilik (Te-addü-i Zevcât) Konusundaki Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2015), 262-268.

kadar uğraşsanız, kadınlar arasında adaleti hiçbir zaman sağlayamazsınız.” (Nisâ 3/129). Dolayısıyla “Bu beyanların genel mantiki sonucu, normal şartlar altında çok kadınla evlenmenin yasaklanmasıdır. Buna rağmen daha önceden mevcut olan bir müessese olarak çok kadınla evlilik hukuki sahada kabul edilmiş; ancak zamanla sosyal şartlar daha uygun bir hale geldiğinde tek kadınla evliliğin tesis edilebilmesi için açık yol gösterici istikamet gösterilmiştir.” Sonuç olarak Fazlur Rahman’a göre, sonraki Müslümanlar, Kur’ân-ı Kerim’de ortaya konulan bu yol gösterici istikametleri gözetmemiş ve gerçekte onun amaçlarına ket vurmuştur.¹⁰

Diğer bazıları ise, Nisâ sûresi 3. âyetin birden fazla evlilikle değil, yetimlerin mallarıyla ilgili olduğunu söylemiştir. Meselâ; Yusuf Ziya Keskin, söz konusu âyete dair düşüncesini şöyle ifade etmiştir: “Kanaatimizce Nisâ sûresi 3. âyet, dörtten fazla kadınla evlenmenin yasak olduğu hükmünü getirmek için vaz’edilmiş değildir. Âyetin maksadı, yetimlerin mallarını haksız yere yemekten sakındırmaya yöneliktir. Buna göre; yetimle evlenildiğinde ona haksızlık edileceğinden endişe ediliyorsa, bu takdirde yetimlerin dışında diğer kadınlarla evlenmeyi tavsiye etmektedir.”¹¹ Bu yaklaşım, Mustafa Yıldırım tarafından da dillendirilmiştir.¹² Mustafa Öztürk ise konuya dair düşüncesini şu sözlerle beyan etmiştir: “Teaddüd-i zevcatla ilgili ‘dört kadın’ sınırlaması Kur’an’a değil, icmâ haline gelmiş örfе dayanmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber’e atfedilen hadisler ise -şayet sahih iseler- kişiye özel hükümler içermektedir. Bütün bunlar bir yana, bu âyet teaddüd-i zevcatın limitlerini belirlemeye değil, himaye altındaki dul kadınlara ve yetim kızlara haksızlık yapmamak gerektiğiyle ilgili ahlaki bir hükme işaret etmektedir.”¹³

¹⁰ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmed Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 86-87.

¹¹ Yusuf Ziya Keskin, “Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Âyet ve Hadislerin Tahlili”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 8.

¹² bk. Yıldırım, “Nisa Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi”, 538-539.

¹³ *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016) en-Nisâ 4/3 (iki nolu dipnot).

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerim'in Arap diliyle olan münasebetine ve Kur'ân'ın anlaşılmasında bu dilin öneminden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra Nisâ sûresi 3. âyetinde zikredilen مَثَلٌ وَرُبَّاعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlarının, dörtten fazla evliliğe delâlet ettiği görüşünü savunanların kim veya kimler olduğu tespit edilmeye çalışılacak, ayrıca bu görüşün Arap diline uygun olup-olmadığı hususu irdelenip, bu görüşe yöneltilen dilsel eleştirilere yer verilecektir.

1. Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılmasında Arap Dilinin Önemi

Pek çok âyette geçtiği üzere, Kur'ân-ı Kerim Arap diliyle nâzil olmuştur.¹⁴ Bu nedenle Arap diline ilişkin ilimlere yakınlığı en fazla olan ilmin tefsir olduğu belirtilmiştir.¹⁵ İbn Abbâs'ın (öl. 68/687-88) şu sözü, Kur'ân-ı Kerim'in nâzil olduğu dil ile olan münasebetini göstermesi açısından önemlidir: "Kur'ân'a dair dört çeşit tefsir vardır; helal ve harama dair hiç kimsenin bilmemekte mazur sayılmayacağı tefsir. Arapların dillerinden dolayı bildikleri tefsir. Te'vilini âlimlerin bildikleri tefsir. Te'vilini sadece Yüce Allah'ın bildiği tefsir ki, bu konuda bir bilgi iddiasında bulunan, yalan söylemiştir."¹⁶ Mücâhid b. Cebr'den (öl. 103/721) nakledilen şu söz de, Kur'ân'ı tefsir etmede dilin önemini ortaya koymaktadır: "Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş bir kişinin, Arapların dili konusunda yeterli bilgisi olmadan Allah'ın Kitab'ını tefsir etmesi helal değildir."¹⁷ Gerek İbn

¹⁴ Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; eş-Şu'arâ 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/44; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3; Ahkâf 46/12.

¹⁵ İsmail Aydın, "Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine", *Ekev Akademik Dergisi* 46 (2011), 77.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirasâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001), 1/70; Ebû Bekir Muhammed b. Kasım b. Beşşâr İbnü'l-Enbârî, *İdâhü'l-vaqf ve'l-ibtidâ*, thk. Mühyüddin Abdurrahman Ramadan (Dimaşk: Mecme'u'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1391/1971), 1/101; Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğib el-İsfahânî, *Mûkaddimetu câmi'i't-tefâsîr*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Kuveyt: Dârü'd-Da've, 1405/1984), 87; Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981), 7: 192.

¹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/292. Bu hususla bağlantılı olarak, tabiûn neslinin önde gelen âlimlerinden Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) şöyle dediği haber verilmektedir: "Dili bilmemek onları felakete sürükledi." (Ebû Abdullah Muhammed Hasan el-Buhârî, *Kitâbü't-tarihî'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/93). Şâtîbî (öl. 790/1388), bu sözün anlamına dair şöyle bir açıklamada bulunur: "Onlar, dili tam anlamıyla bilmedikleri

Abbas'ın gerekse İbn Mücâhid'in sözleri, Kur'ân'ın anlaşılmasında dilin öncelikli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Zerkeşî (öl. 794/1392), İbn Abbas'tan nakledilen yukarıdaki sözle bağlantılı olarak lügat ve í'râbın Arapların dillerinden dolayı bildikleri tefsir kısmına dâhil olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Selef âlimlerinden nakledilen bazı sözler, genelde Kur'ân'ın anlaşılmasında, özelde ise lafızların anlamlarının ortaya çıkarılmasında dilin önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Sa-hâbeden İbn Abbas başta olmak üzere tabiûn ve sonraki müfessirlerin çoğunun, âyetleri açıklamada dilsel argümanlara müracaat etmeleri de bu olguyu teyit etmektedir.¹⁹

Taberî'nin (öl. 310/923) şu beyanı da Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlamlarına ulaşmada dilin önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir: "Hz. Peygamber'e indirilen Kitab'ın anlamları, Arap kelimelerindeki sözlerin anlamlarına muvafık olması gerektiği gibi, ondaki zahirî anlamların da Arapların zahirî kelimelerine uygun düşmesi gerekir."²⁰ Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında dilin önemini daha sonraki âlimlerin çalışmalarında da görmek mümkündür Sözcügelimi, Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği); lafzî, aklî ve mevhibe şeklinde sıraladığı müfessirin bilmesi gereken on ilim dalından ilk üçü sözcükbilim, iştikâk ve sarf-nahiv ilimleridir.²¹ Zerkeşî ile Ebû Hayyân (öl. 745/1344) da, tefsir ilminin tanımında diğer bazı ilimlerin yanı sıra lügat, nahiv ve sarf ilimlerine yer

için, Kur'ân'ı yanlış şekilde te'vil ediyorlar. Bu da onları felakete sürüklemektedir." (Şâtbî, el-İ'tişâm, 3/364) Hasan-ı Basrî'nin "onlar" ifadesiyle kimleri kastettiğini tespit edemediğimizi ifade etmek isteriz. İbn Şihâb ez-Zührî'nin (öl. 124/742) şu sözü de Kur'ân'ın anlaşılmasında dilin önemini ortaya koymaktadır: "Arap dilini bilmedikleri için birçok insan, Kur'ân'ın te'vilinde hataya düştüler." (Ebû Hâtim, Kitâbü'z-zîne 124). İmam Mâlik'ten (öl. 179/795) nakledilen şu söz de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir: "Arapların dilini bilmeden Allah'ın Kitab'ını tefsir eden bir kimse yanına geldiğinde, kendisini şiddetle azarlarım." (Zerkeşî, el-Burhân, 1/292, 2/160; Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed es-Süyûtî, el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 4/461-462).

¹⁸ Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetu Dârü't-Türâs, 1404/1984), 2/160, 165.

¹⁹ Aydın, "Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine", 78-79.

²⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 1/12.

²¹ Râgıb el-İsfahânî, *Mükaddimetu câmi'i't-tefâsîr*, 94.

vermişlerdir.²² Kâfiyeci (öl. 879/1474) de, Râgıb el-İsfahânî'ye benzer şekilde; müfessirin sözcükbilim, iştikâk, sarf ve nahiv ilimlerini bilmesi gerektiğini belirtmiştir.²³

2. Nisâ Sûresi 3. Âyetinin, Dörtten Fazla Evliliğe Delâlet Ettiği Görüşünü Savunanlar

Nisâ sûresi 3. âyetinin dörtten fazla kadınla evliliğe delâlet ettiği görüşünün kim/kimler tarafından dillendirildiği veya savunulduğu meselesini incelemeden önce bu görüşe kâil olanların argümanlarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

Nisâ sûresi 3. âyetinin bir erkeğin dokuz kadınla evlenebileceğine delâlet ettiğini ileri sürenlere göre âyette geçen *مَنْثَى وَتَلَكَ وَرُبَاعَ* (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlarının her biri, başlı başına evlenilebilecek kadın sayısını bildirmektedir. Bunun formüle edilmiş şekli ise şöyledir: $2+3+4=9$. Bu görüşte olanlar, delil olarak, bu ifadeler arasında yer alan atıf harfi olan *و* (*vav*) matematiksel olarak toplama anlamında olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca, Hz. Peygamber'in aynı anda dokuz kadınla evli olmasını da, bu yaklaşımlarına delil göstermektedirler. İlgili âyetin on sekiz kadınla evlenebileceğini gösterdiğini kabul edenlere göre, atıf harfi olan *و* (*vav*), mutlak cem'i, asıl sayıların ma'dûlu²⁴ olan *مَنْثَى وَتَلَكَ وَرُبَاعَ* (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızları ise, tekrarı ifade etmektedir. Buna göre; *مَنْثَى* (mesnâ) lafzı, iki artı ikiye; *تَلَكَ* (sülâse) lafzı, üç artı üçe; *رُبَاعَ* (rübâ'a) lafzı ise, dört artı dörde delâlet etmektedir. Bunu şöyle formüle etmek mümkündür: $2+2+3+3+4+4=18$.²⁵ Son olarak, erkeğin sınırsız sayıda kadınla evlenme hakkına sahip olduğunu görüşünü benimseyenlere göre,

²² Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/13; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîd*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/121.

²³ Mühyüddîm Muhammed b. Süleymân Kâfiyeci, *et-Teyssîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1419/1998), 27.

²⁴ Arapçada, asıl sayıların tekrarlanmasıyla elde edilen rakamlara "ma'dûl sayılar" denilmektedir. Türkçede buna, üleştirme sayıları denilmektedir. Çalışmamız boyunca üleştirme sayıları yerine, ma'dûl ifadesi kullanılacaktır.

²⁵ bk. İbn 'Arabî, *Ahikâmü'l-Kur'ân*, 1/408-409; Kurtubî, *el-Câmi' li ahikâmü'l-Kur'ân*, 6/33; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 4/192-193.

âyette geçen مَتْنِي وَرُبَاَعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızları, evlenilecek kadınlarla ilgili bir sınırlama içermemektedir.²⁶

Nisâ sûresi 3. âyetinin dörtten fazla kadınla evliliğe delâlet ettiği meselesinin kim/kimler tarafından dillendirildiği veya savunulduğu meselesine gelecek olursak, bazı kaynaklarda bu konu, bazılarının iddiası olarak kaydedilmişken; diğer bazılarında belirli şahıs, mezhep veya gruplara nispet edilmiştir. Sözgelimi, Mâtürîdî (öl. 333/944), Nehhâs (öl. 338/950), Vâhidî (öl. 468/1076), Ebû Bekir İbn 'Arabî (öl. 543/1148), İbnü'l-Feres el-Endülüsî (öl. 597/1200) ve Şâtibî gibi âlimler, herhangi bir şahıs, mezhep veya grup adı belirtmeksizin Nisâ sûresi 3. âyetin dörtten fazla evliliğe delil getirilmesinin Arap diline uygun düşmediğini ifade etmişlerdir.²⁷

Buna karşın İbn Hazm (öl. 456/1064), Râfizîlerden bir grubun dörtten fazla kadınla evlenilebileceğini ileri sürdüklerini ifade ederken,²⁸ Şâfiî mezhebi fakihlerinden Ebû Bekir eş-Şâşî (öl. 507/1114), Kâsımiye ile Zeydiyye'den bazılarının dokuz kadınla evlenilebileceğini söylediklerini nakletmiştir.²⁹ İbn Kudâme (öl. 620/1223) ise, bunu, Zeydiyye mezhebinin

²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîd*, 2/171; ayrıca bk. Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, 1376/1957, 1110-1111; Yıldırım, "Nisâ Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi", 539.

²⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 3/12; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988), 2/13-14; Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besîf* (Riyad: el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Süüdiyye Vezâretü't-Ta'limi'l-'Alî Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1430/2009), 2/8; İbn 'Arabî, *Ahıkâmü'l-Kur'ân*, 1/408; Ebû Muhammed Abdülmünim b. Abdurrahim İbnü'l-Feres el-Endülüsî, *Ahıkâmü'l-Kur'ân*, thk. Münciye bint el-Hâdî en-Nakrî es-Sevâiyihî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 2/50-51; Şâtibî, *el-İ'tişâm*, 3/371, 2/351; a.mlf., *el-Müvafakât*, 4/227.

²⁸ Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, thk. Muhammed Münîr ed-Dımaşkî (Mısır: et-Taba'a el-Müniriyye, 1349), 9/441.

²⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Şâşî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, thk. Saîd Abdülfettâh - Fethî Atıyye Muhammed (Riyad: Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, 1418/1998), 2/869.

Kâsımiyye kolunun kurucusu kabul edilen Ebû Muhammed Kasım b. İbrahim er-Ressî'ye (öl. 246/860) nispet etmiştir.³⁰

Hanefî mezhebi fakihlerinden Kâsânî (öl. 587/1191), bazılarının Nisâ sûresi 3. âyetin zahirinden hareketle dokuz; diğer bazılarının ise on sekiz kadınla evlenmenin cevazına kâil olduklarını naklederken,³¹ Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), buna ilave olarak Hz. Peygamber'in dörtten fazla kadınla evli olmasından hareketle bazılarının Nisâ sûresi 3. âyetin sınırlama ifade etmediğini ileri sürdüklerini aktarmıştır.³² Bu bilgidен hareketle bazıları, Râzî'nin bu âyetin sınırlama anlamına gelmediği kanaatinde olduğunu ifade etmişlerdir.³³ Fakat bunun doğru olmadığı belirtmekte fayda vardır.

Bu bağlamda Kurtûbî (öl. 671/1273), bir erkeğin dokuz kadınla evlenebileceği iddiasının Râfizîler ile bazı zahir ehli tarafından; on sekiz kadınla evlenebileceği iddiasının ise bazı zahir ehli tarafından dillendirildiğini söylemiştir.³⁴ Kurtûbî'nin zahir ehli ifadesinden, Zâhirîye mezhebini kastettiği anlaşılmaktadır. Ebû Hayyân (öl. 745/1344) ise; dokuz, on sekiz ve hatta sınırsız kadınla evlenebileceği iddiasının Şîâ mezhebine mensup bazıları tarafından ileri sürüldüğünü, ifade etmiştir.³⁵ Aynı ifadeler, İbn Kesîr (öl. 774/1373) tarafından da nakledilmiştir.³⁶ Ayrıca bazılarının iddia ettiği gibi,³⁷ İbn Kesîr, Nisâ 3. âyette geçen مَثْنَى وَرَبَاَعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızların sınırsızlık ifade ettiğini, belirtmemiştir.³⁸

³⁰ Abdullah b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, 1997), 9/471-472.

³¹ Ebû Bekir b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâiü's-şanai' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/265-266.

³² Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr*, 9/180-181.

³³ Keskin, "Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Âyet ve Hadislerin Tahlîli", 8.

³⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmü'l-Kur'ân*, 6/33.

³⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîḥ*, 171.

³⁶ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed (Kahire: el-Farûkü'l-Hedîse, 2000), 3/340.

³⁷ Yıldırım, "Nisa Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi", 539.

³⁸ bk. İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/340.

Öte yandan Zeydiyye mezhebine mensup tefsir âlimi Fakih Yûsuf (öl. 832/1429); Dâvûd ez-Zâhirî'nin (öl. 270/884) dokuz kadınla evlenmeye cevaz verdiğini ileri sürmüştür.³⁹ Hanefî mezhebi fakihlerinden İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457); İbrahim en-Nehaî (öl. 96/714) ve İbn Ebî Leylâ'nın (öl. 148/765) yanı sıra Râfizilerin, hür kadınlar ile evlenmede dokuz; Hâricîlerin on sekize kadar cevaz verdiklerini; diğer bazılarının ise bunun sınırsız olduğunu belirttiklerini söylemiştir.⁴⁰ Bedreddin el-'Aynî (öl. 855/1451) ise, bu bilgilere ilave olarak Ebû Muhammed Kasım b. İbrahim'in icmâa aykırı olduğu halde dokuz kadınla evlenmeyi caiz gördüğünü ifade etmiştir.⁴¹ Desûkî (öl. 1230/1815), bunu, Hâricîlerin bir iddiası olarak ifade etmiştir.⁴² Şiâ'nın Ca'feriyye mezhebine göre de bir erkeğin en fazla dört kadınla evlenebileceğini belirten Âlûsî (öl. 1270/1854), buna muhalif görüşün mezhebin genel kabulüne aykırı olması gerektiğinden söz etmiştir.⁴³

440
OMÜİFD

Son olarak hür kadınlarla evliliğin dört ile sınırlandırıldığı söyleminin, hem Nisâ sûresi 3. âyetine hem de Hz. Peygamber'in uygulamalarına aykırı olduğunu belirten Cemâleddin el-Kâsımî'ye (öl. 1914) göre; Zâhirîler, Şâfiî mezhebi fakihlerinden İbnü's-Sabbâğ (öl. 477/1084) ile Yahyâ el-İmrânî (öl. 558/1163), Ehl-i Beyitten Kasım b. İbrahim, Şiâ'dan bir grup ile müteahhir muhakkik âlimler, evliliğin dört ile sınırlandırıldığı hususuna karşı çıktıkları için bu konuda bir icmâin varlığından söz etmek gerçek dışıdır.⁴⁴

³⁹ Yûsuf b. Ahmed b. Osman Fakih Yûsuf, *Tefsîrû's-semerâti'l-yâni'a ve'l-ahkâmi'l-vâdîhati'l-kâti'a* (Saada: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1423/2002), 2/250.

⁴⁰ Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamîd es-Sivâsi İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethü'l-Kadîr 'ala el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/229-230.

⁴¹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedrüddîn el-'Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1411/1990), 4/555.

⁴² Şemsüddîn Muhammed 'Arafe Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ala ş-şerhi'l-kebîr* (Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 4/315.

⁴³ Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 5/193.

⁴⁴ bk. Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 1110-1111.

Toparlayacak olursak; dörtten fazla kadınla evlenebileceği görüşü, genel olarak Şiâ, Zeydiyye, Hâricîler, Zâhirîler ile Râfizilerden bir gruba nispet edilmiştir. Fakat bu yöndeki nakillerin sorunlu olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim Şiâ'nın Ca'feriyye mezhebine mensup âlimler, böyle bir iddiaya karşı çıkmışlardır. Sözelimi, Şiâ'nın Ca'feriyye mezhebine mensup Ayyâşî (öl. 320/932 [?]), Nisâ sûresi 3. âyetinin tefsiri kısmında, bir erkeğin en fazla dört hür kadınla evlenebileceğini ifade etmiştir.⁴⁵ Benzer bilgiler, Şehîd-i Sâni olarak anılan Zeynüddîn b. Ali (öl. 966/1559 [?]), tarafından da kaydedilmiştir.⁴⁶

Bunun gibi Zeydiyye mezhebine mensup âlimlere göre, bir erkek en fazla dört hür kadınla evlenebilir.⁴⁷ İbnü'l-Mürtezâ (öl. 840/1437), Zeydiyye mezhebinin konuya dair görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Nisâ sûresi 3. âyetine göre dörtten fazla kadınla evlenmek haramdır." İbnü'l-Mürtezâ; bazılarının, Hz. Peygamber'in uygulamasından hareketle dokuz kadınla evlenilebileceği iddiasına ise şöyle cevap vermiştir: "Âyeti bu şekilde tefsir etmek, Arap dili anlatım tarzına aykırıdır. Hz. Peygamber'in uygulaması da kedisine özgü bir durum olduğundan bizlere örneklik teşkil etmez. Zaten bu konuda icmâ vardır. Kasım b. İbrahim'den nakledilen rivayet ise sahih değildir."⁴⁸ Fakih Yûsuf da, İmrânî'nin Kasım b. İbrahim'den naklettiği söylenen rivayetin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.⁴⁹ Şiâ'nın Ca'feriyye mezhebine mensup Mikdâd b. Abdullah es-Süyûrî (öl. 826/1423) de, Zeydiyye mezhebinin Kâsımiyye kolundan bu

⁴⁵ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd Ayyâşî, *et-Tefsîr* (Tahran: Müessesetü'l-Bi'sati, 1421), 1/365; Ebü Ali Fadl b. Hasan Tabersî, *Mecma'ü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Mürtezâ, 2006), 3/13.

⁴⁶ Zeynüddîn b. Ali b. Ahmed el-Cübâi el-Âmilî Şehîd-i Sâni, *er-Ravdatü'l-behiyye fi şerhi'l-Lüm'ati'd-Dmaşkiyye* (Kum: Mecme'ü'l-Fikri'l-İslâmî, 1424), 3/212.

⁴⁷ bk. Ebü Sa'îd Mühsin b. Muhammed Hâkim el-Cüşemî, *et-Tehzîb fi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Kahire - Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Misrî - Dârü'l-Kitâb el-Lübnânî, 1440/2019), 2/1449-1450, 1452; Ahmed b. Kasım el-İnsî el-Yemânî San'ânî, *et-Tâci'ü'l-mezheb li aḥkâmi'l-mezheb* (Sana/Yemen: Dârü'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993), 2/5; Ahmed b. Yahya Mürtezâ, *el-Baḥrû'z-zaḥḥâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâi'l-emşâr* (Sana/Yemen: Dârü'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1366/1947), 3/9.

⁴⁸ bk. Mürtezâ, *el-Baḥrû'z-zaḥḥâr*, 3/34-35.

⁴⁹ Fakih Yûsuf, *Tefsîrü's-semerâti'l-yâni'a*, 2/250.

yönde bazı nakillerin olduğunu, ancak onların bunu inkar ettiklerini belirtmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla sözü edilen görüşün hem Zeydiyye mezhebine hem de Kasım b. İbrahim'e nispet edilmesinin sorunlu olduğunu söylemek mümkündür. Son olarak yukarıda işaret edildiği üzere İbn Hazm, böyle bir yaklaşıma kesin bir dille karşı çıkmıştır.⁵¹ İbn 'Âşûr (öl. 1973) ise, Dâvûd ez-Zâhirî ile arkadaşlarının bu yönde bir görüşlerinin olmadığını belirtmiştir.⁵²

3. Nisâ Sûresi 3. Âyetinin, Dörtten Fazla Evliliğe Delâlet Ettiği Görüşüne Karşı Çıkanlar

Birçok müfessire göre, Nisâ sûresi 3. âyetinde zikredilen مَثْنَى وَرَبَاعٍ (mesnâ ve sülâse ve rüb'a'a) lafızlarından hareketle dörtten fazla kadınla evlenmenin caiz olduğunu söylemek Arap dilinin anlatım tarzına uygun değildir. Meselâ; Arap dili ve tefsir âlimlerinden Ebû Cafer en-Nehhâs, söz konusu lafızlardan hareketle dörtten fazla kadınla evlenmenin caiz olduğu görüşüne şu gerekçelerle karşı çıkmıştır:

1. Bu yaklaşımın dilde bir karşılığı yoktur. Çünkü مَثْنَى (mesnâ) lafzı, Arap kelimasında, sadece iki değil, iki-iki demektir.

2. Arap dilinin özelliklerinden biri de kelimada ihtisardır. Şayet iddia edildiği gibi bu lafızlardan kasıt dokuz kadınla evlenmek olsaydı, kelimada ihtisar gereği ilgili ifadeler yerine doğrudan dokuz denilmesi gerekirdi. Dolayısıyla sözü edilen lafızların anlamı dokuz olamaz.

3. Bu iddianın doğru olduğu kabul edilecek olursa, bu durumda evlenecek olan erkek ya bir ya da dokuz kadınla evlenmesi gerekirdi. Bu da sözü edilen iddianın yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır.⁵³

⁵⁰ Cemâlüddîn Mikdâd b. Abdullah Süyûrî, *Kenzü'l-'irfân fi fıkhlil'l-Şur'ân*, thk. Muhammed Bakır Şerîfzâde (Tahran: el-Mektebetü'l-Mürtezeviyye, ts.), 2/141-142.

⁵¹ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 9/441.

⁵² Muhammed Tahir İbn 'Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Darü't-Tunusiyye, 1984), 4/225.

⁵³ Nehhâs, *Me'âni'l-Şur'ân*, 2/13-14.

Buhârî (öl. 256/870), Ali b. Hüseyin'in (öl. 94/712) Nisâ sûresi 3. âyetini, "ikişer veya üçer veya dörder" şeklinde açıkladığını rivayet etmektedir. Buna göre, âyette söz konusu sayılar arasında geçen و (vav) harfleri, "veya" anlamındadır.⁵⁴ Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Üst sınır olan dört sayısını aşmadan iki, üç veya dört kadınla evlenebilirsiniz. Âyette geçen و (vav) harfinin أو (ev) yani "veya" anlamında olduğunu ifade eden Mâtürîdî'ye göre de bir erkeğin dörtten fazla kadınla evlenmesinin caiz olduğunu söylemek, isabetli değildir.⁵⁵ Cessâs (öl. 370/981) tarafından yer verilen bu anlam,⁵⁶ Fakih Yûsuf tarafından da benimsenmiştir.⁵⁷ Zeydiyye mezhebinin imamı Ali b. Hüseyin'den nakledilen rivayetin, Fakih Yûsuf'un tercihiinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan yukarıdaki dilsel yaklaşımın Arap dil bilgisi bakımından zayıf olduğuna değinen İbn Hişâm en-Nahvî (öl. 761/1360), bu konuda Hamza el-İsfahânî'den (öl. 360/971'den önce) şunları nakletmiştir: و "vav" harfinin, أو (ev) yani "veya" anlamında olduğunu söylemek, gerçeği kavramaktan aciz olmaktır. Zira sayılar iki kısımdır: Birinci kısım, asıl sayılardır. Şu örneklerde olduğu gibi bu tür sayılar birbirine eklenir: فَصِيَامُ ثَلَاثَةٍ "... üç gün hacda, yedi gün de geri döndüğünde oruç tutar. Toplamı on gün eder"⁵⁸ وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّمْنَاهَا بِعَشْرِ فَنَمَّ "Musa ile otuz geceliğine sözleşmiştik; buna on gece daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceyi buldu."⁵⁹ İkinci kısım ise, asıl sayıların tekrarlanmasıyla elde edilen ma'dûl sayılardır. Nisâ sûresi 3. âyet ile Fâtır sûresi 1. âyette zikredilen bu tür sayılarda birbirine ekleme söz konusu olmayıp, her biri diğerinden bağımsızdır.⁶⁰ Bu itirazla bağlantılı olarak, Sebe' sûresi 46. âyette geçen, "Allah için ikişer ikişer ve

⁵⁴ Buhârî, "Nikâh", 19.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/12-13.

⁵⁶ Cessâs, *Ahâmü'l-Kur'ân*, 2/346.

⁵⁷ Fakih Yûsuf, *Tefsîrü's-semerâti'l-yâni'a*, 2/250.

⁵⁸ *Süleymaniye Vakfı Meali*, çev. Abdulaziz Bayındır (Erişim 22 Nisan 2020), el-Bakara 2/196.

⁵⁹ el-A'râf 7/142.

⁶⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Müçü'l-lebib 'an kütübü'l-a'arib*, thk. Abdüllatif Muhammed el-Hatîb (Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sakafe ve'l-Fünûn ve'l-Edeb, 1423/2002), 6/552-553.

teker teker kalkıp...” وَفُرَادَى” ifadededen de anlaşılıyor ki و (vav) harfi, أو (ev) anlamında değildir. Aksi takdirde bütün toplumun, ya ikişer ya da teker teker kalkıp düşünmeleri söz konusu olacaktı. Bu da gösteriyor ki, gerek Nisâ 3, gerekse Fâtır 1. âyette geçen و (vav) harfi, أو (ev) yani “veya” anlamında değildir.⁶¹

Kur’ân-ı Kerim’in en fasih dille Araplara hitap ettiğini ifade eden Vâhidî’ye göre, مَثْنَى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ (mesnâ ve sülâse ve rübâ’a) lafızlarının, dokuz anlamında olduğu görüşü, dilsel temelden yoksundur. Zira belîğ bir kişi, dokuz rakamını ifade etmek için falancaya “iki, üç ve dört ver”, demez. Böyle bir cümle, sağlam olmadığı gibi anlatım bakımından da kifayetsizdir.⁶² Buna göre, âyette zikredilen و (vav) harfleri, “bedel/yerine” anlamındadır. Şayet و (vav) yerine, أو (ev) harfi ile atıf yapılmış olsaydı, iki kadınla evli olanın üçüncü; aynı şekilde üç kadınla evli olanın dördüncü kadınla evlenememe sonucu ortaya çıkardı. Bu nedenle ilgili lafızlar, ve anlamındaki و (vav) harfiyle birbirine bağlanmıştır. Ayrıca normal sayılar ile ma’dûlleri arasında şöyle bir farktan söz edilmektedir: الْقَوْمُ ثَلَاثَةٌ ثَلَاثَةٌ örneğinde olduğu gibi “Topluluk bana, üç, üç olarak geldi”, gelen topluluğun üst sınırı belirtilmektedir. Buna karşın şu örnekte ise, جَاؤُونِي رُبَاعَ وَثَنَاءَ “Bana dörder ve ikişerli geldiler” dörderli, ikişerli geldiği anlamı vardır.⁶³ Bunun gibi, şu âyette bütün meleklerin veya her birinin dokuz kanata sahip olduğu kastedilmemektedir: جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي “...melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan...”⁶⁴ Aksine bazıları iki, bazıları üç, bazıları ise dört kanatlıdır. İşte söz konusu bu durum, Nisâ sûresi 3. âyeti için de geçerlidir.⁶⁵ Âyete dair bu açıklama-

⁶¹ bk. ‘Aişe Abdurrahman Bintü’s-Şâtî’, *el-İ-câzü’l-beyânî li’l-Kur’ân ve mesâilü İbnü’l-Ezrak dirâse Kur’âniyye lüğaviyye beyâniyye* (Dârü’l-Me’ârif, 2004), 206-207; ayrıca bk. Salah Abdülfeâtâh Halidî, *İ-câzü’l-Kur’âni’l-beyânî ve delâilü maşdarihî’r-Rabbânî* (Amman: Dâru ‘Ammâr, 2000), 162-166.

⁶² Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *el-Vesîf fi tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, thk. ‘Adil Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu’avved (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1995), 2/8.

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmü’l-Kur’ân*, 6/34-35.

⁶⁴ Fâtır 35/1.

⁶⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir Kurtubî, *el-Müfhim*, thk. Mühyüddin Dîb Mîsto vd. (Dîmaşk - Beirut: Dâru İbn Kesîr - Dârü’l-Kelim et-Tayyib, 1417/1996), 7/327-328.

lar, Hz. Peygamber'in, Cebrail'i iki defa; vahyin ilk gelişi ile İsrâ-Mî'râc gecesinde kendi suretinde 600 kanatlı olarak gördüğünü ifade eden rivayetlerle⁶⁶ çelişmediği gibi, Nisâ sûresi 3. âyeti dörtten fazla evliliğe delil gösterenleri de desteklememektedir. Çünkü meleklerin dörtten fazla kanatlı olabilecekleri hususu, Fâtır sûresi 1. âyette geçen مَثْنَىٰ وَتِلْكَ وَرُبَاعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlarından değil, aynı âyetin devamındaki şu ifadeden elde edilmektedir: "وَيَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ" *kendi tercihinine göre yaratılıştan artırma yapan O'dur.*"⁶⁷

Nisâ sûresi 3. âyetinden dokuz kadınla evlenebileceği sonucunu çıkartmanın doğru olmayıp anlatım bakımından kusurlu ve acemice olduğunu, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in beyanıyla uyumlu olmadığını ifade eden Ebû Bekir İbn 'Arabî'ye göre, âyetteki مَثْنَىٰ وَتِلْكَ وَرُبَاعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızları şu anlama gelmektedir: "Dört kadınla evlenebilirsiniz. Aralarında âdil davranamayacaksınız, üç kadınla, onlar arasında da âdil davranamayacaksınız iki kadınla, şayet iki kadın arasında da âdil davranamayacaksınız bir kadınla evlenin."⁶⁸

Âyetteki hitap bütün müminlere olduğu için tekrarı ifade eden ma'dûl sayıların kullanılması gerektiğini belirten Zemahşerî (öl. 538/1144), و (vav) harfinin kullanılmasında yer alan hikmeti şöyle açıklamıştır: Şu örnekte olduğu gibi اِقْتَسِمُوا هَذَا الْمَالَ وَهُوَ أَلْفٌ دِرْهَمٌ دِرْهَمَيْنِ وَثَلَاثَةٌ اِقْتَسِمُوا هَذَا الْمَالَ وَهُوَ أَلْفٌ دِرْهَمٌ دِرْهَمَيْنِ وَثَلَاثَةٌ "Bin dirhem olan bu malı ikişer ikişer, üçer üçer ve dörder dörder dirhem olarak paylaşın" ifadesinde dağıtımın iki, üç ve dört dirhem şeklinde olması gerekir. Bu nedenle evlenmek isteyenler de dördü aşmamak kaydıyla ister iki, ister üç, ister dört kadınla evlenebilirler. Şayet sayılar arasında "veya" anlamındaki أَوْ (ev) harfi kullanılmış olsaydı, kişinin sadece iki veya üç veyahut dört kadınla evlenebileceği sonucu

⁶⁶ Buhârî, "Kitâbü't-Tefsîr", 53, "Kitâbu Bed'i'l-Halk", 7; Müslim b. Haccâc b. Müslim, *Şahîhu Müslim* (Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006), "Kitâbü'l-İmân", 76.

⁶⁷ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haikâiki gâvâmiidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fi vüçûhi't-te'vîl*, thk. Şeyh 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998), 5/136.

⁶⁸ İbn 'Arabî, *Ahķâmü'l-Kur'ân*, 1/408-409.

ortaya çıkardı.⁶⁹ Ebû Hayyân'ın şu açıklaması da bu anlamla bağlantılıdır: أفسم التّراهم بين الرّينين درهمين وثلثة وثلثة وأربعة أربعة "Dirhemleri iki Zeyd arasında iki-iki, üç-üç ve dört-dört dirhem dağıt!" sözü, dağıtımın sadece bu şekilde olması gerekir. Bu nedenle dağıtılanlardan herhangi birine beş dirhem verilemez.⁷⁰

Bir erkeğin dokuz kadınla evlenebileceği görüşünün, icmâa aykırı olduğunu ifade eden Tûsî'ye (öl. 460/1067) göre, âyette geçen ثَلَاثَة (sülâse) lafzı, مَثْنَى (mesnâ) lafzından; رُبَاع (rubâ'a) lafzı ise ثَلَاثَة (sülâse) lafzından bedeldir.⁷¹ مَثْنَى وَثَلَاثَة وَرُبَاع (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlarından dokuz kadınla evlenebileceği sonucunu çıkartmanın doğru olmadığını belirten Tabersî (öl. 548/1154) bunu şöyle temellendirmiştir: Dokuz sayısı için dilde vaz edilen bir sayı vardır. Dolayısıyla bunu, söz konusu lafızlarla ifade etmek belîğ değildir. Ayrıca şu örnekte olduğu gibi، دَخَلَ الْقَوْمُ الْبَلَدَ مَثْنَى وَثَلَاثَة وَرُبَاع da bütün sayıların bir arada toplanması anlamı yoktur.⁷²

Daimî nikâh akdinde en fazla dört kadınla evlenilebileceği hususunda icmâ bulunduğunu aktaran Süyûrî'ye göre, Nisâ sûresi 3. âyetinde sayılar arasında geçen و (vav) harfi, zaman değil; hüküm bakımında toplanmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla kişi, farklı zaman dilimlerinde dördü aşmamak kaydıyla bu sayılardan biriyle evlenebilir. Şayet âyette أَوْ (ev) harfi kullanılmış olsaydı, bu takdirde sadece belirtilen bu sayılardan biriyle yetinilmesi gerektiği vehmi ortaya çıkardı. Yani bir kadınla evlenen iki kadınla; iki kadınla evlenen üç kadınla; üç kadınla evlenen dört kadınla evlenemeyeceği sonucu ortaya çıkardı.⁷³ Son olarak çağdaş tefsir âlimlerinden Tabâtabâî (öl. 1981) de Tabersî'nin yer verdiği açıkla-

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/15-16.

⁷⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîd*, 3/171.

⁷¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 3/107.

⁷² Tabersî, *Mecma'ü'l-beyân*, 3/11, 13.

⁷³ Süyûrî, *Kenzü'l-'irfân fi fıkhlil'l-Kur'ân*, 2/141.

malara atıfta bulunarak bir erkeğin en fazla dört kadınla evlenebileceğini söylemiştir.⁷⁴

Sonuç

Hür kadınlar ile erkekler bağlamında ele alınan Nisâ sûresi 3. âyeti ile ilgili olarak farklı yorum ve değerlendirmeler söz konusu olmuştur. Âlimlerin büyük bir bölümüne göre, âdil davranma korkusu yaşamayan hür erkekler, en fazla dört özgür kadınla evlenebilirler. Bu görüşe katılan âlimlere göre, âyette yer alan مَثْنَىٰ وَثُلَّةٌ وَرُبَاعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızları, evlilikte üst sınırın dört olduğunu göstermektedir. Buna karşın, çok az kişi tarafından dillendirildiği anlaşılan bazılarına göre, söz konusu lafızlar, bir erkeğin dokuz kadınla evlenebileceğini göstermektedir. Bu görüşü benimseyenlere göre âyette geçen sayıların her biri, diğerine eklenmektedir. Diğer bazılarına göre, ilgili lafızlar, bir erkeğin on sekiz kadınla evlenebileceğine delâlet etmektedir. Bu görüşte olanlara göre, atıf harfi olan و (vav) harfi, mutlak cem'i, ma'dûl sayılar ise tekrarı ifade etmektedir. مَثْنَىٰ وَثُلَّةٌ وَرُبَاعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlarının sınırlama anlamında olmadığını ileri süren diğer bazılarına göre ise, bir erkek istediği sayıda kadınla evlenebilir. Son olarak günümüzde bazıları, Kur'ân'ın evliliğe dair beyanlarının genel mantıki sonucunun, normal şartlar altında çok kadınla evlenmenin yasaklanmaya yönelik olduğu savunurken; Nisâ sûresi 3. âyetin yetimlerin mallarıyla ilgili olduğu görüşünü benimseyen diğer bazıları, dört kadınla evlenme sınırlamasının Kur'ân'a değil, icmâ haline gelmiş örfе dayandığını ileri sürmüşlerdir.

Öte yandan Nisâ sûresi 3. âyetinde geçen مَثْنَىٰ وَثُلَّةٌ وَرُبَاعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlarından hareketle hür bir erkeğin dörtten fazla kadınla evlenebileceği görüşü, hicrî dördüncü yüzyıla kadar yazılan tefsir kaynaklarında belirli bir şahıs, mezhep veya gruba ait olarak değil de; bazılarının iddiası olarak geçmektedir. Daha sonraki dönemlerde yazılan bazı tefsir ve fıkıh eserlerinde ise bu mesele, genel olarak Râfîzilerden bir

⁷⁴ Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1997), 4/173-174.

grup ile Dâvûd ez-Zâhirî veya Zâhirîlere, diğer bazılarında ise Zeydiyye mezhebi veya Kâsımiyye kolunun kurucusu kabul edilen Ebû Muhammed Kasım b. İbrahim'e veyahut Hâricîlere nispet edilmiştir. Hatta geç dönem bazı fıkıh kaynaklarında İbrahim en-Nehâî ile İbn Ebî Leylâ'nın bu görüşte oldukları bildirilmiştir. Fakat hem Şîâ ile Zeydiyye mezhebine mensup birçok âlimin hem de İbn Hazm'ın bu iddiaya karşı çıktıklarını ifade etmek gerekir. Ayrıca İbrahim en-Nehâî ile İbn Ebî Leylâ'ya nispet edilen bu görüşün, erken dönem kaynaklarda değil, nispeten geç dönem olarak ifade edebileceğimiz eserlerde kaydedilmiş olması, kendilerine nispet edilen görüşe kuşkuyla yaklaşmamıza yol açmaktadır. Kısaca yaptığımız inceleme sonucunda, karşıt grup veya mezhep âlimlerinin diğer bazı grup veya mezheplere nispet etmeleri durumu hariç, dörtten fazla evliliği açıkça kabul eden veya savunan biriyle karşılaşmadığımızı ifade etmek isteriz.

448
OMÜİFD

Çalışma sonucunda bizde oluşan kanaate göre, Nisâ sûresi 3. âyette zikredilen مَثَلَىٰ وَرَبَاَعٌ (mesnâ ve sülâse ve rübâ'a) lafızlardan hareketle, bir erkeğin dörtten fazla kadınla evlenebileceği yaklaşımı, dilsel açıdan zayıf olmasının yanı sıra, hem Hz. Peygamber'den nakledilen hadislere hem de Müslümanların nesiller boyu fiili uygulamalarına muhaliftir. Hz. Peygamber'in şahsi uygulamalarının dörtten fazla evliliğe delil getirilmesinin ise, isabetli olmadığını ifade etmek gerekir. Zira âlimlerin icmâına mesnet teşkil eden "يَأْتِيهَا النَّبِيُّ" terkibi ile başlayan Ahzâb sûresi 50. âyette dört hüküm belirtilmektedir. Bu hükümlerden biri de dörtten fazla evliliktir. İlgili âyetin فَذُ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا خَالَصَتْ لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ile قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا خَالَصَتْ لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ bölümleri, söz konusu hükmün Hz. Peygamber'e özgü olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Nisâ sûresi 3. âyeti erkekler için evliliği belirli şartlar altında dört kadınla sınırlandırmaktadır. Çünkü birçok tefsir âliminin de ifade ettiği gibi, sözü edilen lafızlardan hareketle 9, 18 veya sınırsız sayının kastedildiğini söylemek, Arap dili anlatım tarzına aykırı olduğu gibi fesahatin zirvesi olan Kur'ân-ı Kerim'in üslubuna da uymamaktadır. Bu nedenle ilgili âyetin dörtten fazla evliliğe delâlet ettiği yaklaşımı, bizce de

isabetli görünmemektedir. Ali b. Hüseyin, Mâtürîdî ve Fakih Yûsuf gibi âlimlerin âyetin dörtten fazla evliliğe delâlet etmediği yönündeki kanaatleri isabetli olmakla birlikte söz konusu sayılar arasında geçen و (vav) harflerinin, و (ev) yani “veya” anlamında olduğu yönündeki açıklamalarının, dilsel açıdan zayıf olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Nehhâs, Hamza el-İsfahânî, Zemahşerî ve İbn Hişâm en-Nahvî'nin ifade ettikleri gibi bu durumda, evlenecek olan erkek bir, iki, üç veya dört sayılarından biri ile iktifa etmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır

Kaynakça

Acar, Halil İbrahim. “Poligami Konusunda Bazı Mülâhazalar”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 189-220.

Âlûsî, Mahmûd b. Abdullah. *Rûhü'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.

Aydın, İsmail. “Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine”. *Ekev Akademi Dergisi* 46 (2011), 75-87.

449

OMÜFD

Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd. *et-Tefsîr*. 3 Cilt. Tahran: Müessesetü'l-Bi'sati, 1421.

Bedrüddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1411/1990.

Bintü's-Şâti', 'Aişe Abdurrahman. *el-İ'câzü'l-beyânî li'l-Kur'ân ve mesâilu İbnü'l-Ezrak dirâse Qur'âniyye lügaviyye beyâniyye*. Dârü'l-Me'ârif, 3. Basım, 2004.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed Hasan. *Kitâbü't-tarihî'l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Cemâleddin el-Kâsımî, Muhammed. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, 1376/1957.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sadık Kahmavî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1992.

Desûkî, Şemsüddîn Muhammed 'Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ala's-şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.

- Durmuş, Abdullah. "Ahmed Hamdi Akseki'nin Birden Fazla Evlilik (Te-addüd-i Zevcât) Konusundaki Yaklaşımı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2015), 251-276.
- Ebû Hâtim, Ahmed b. Hemdan er-Râzî. *Kitâbü'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-'Arabiyye*. thk. Hüseyin b. Fedlullah el-Hemedânî. Sana/Yemen: Merkezü'd-Dirasât ve'l-Bühûs'l-Yemenî, 1415/1994.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahrü'l-mühît*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1993.
- Fakih Yûsuf, Yûsuf b. Ahmed b. Osman. *Tefsîrû's-semerâti'l-yâni'a ve'l-aşkâmi'l-vâdihâti'l-kâti'a*. 5 Cilt. Saada: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1423/2002.
- Fazlur Rahman. *İslâm*. çev. Mehmed Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 10. Basım, 2012.
- Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa'îd Mühsin b. Muhammed. *et-Tehzîb fi't-tefsîr*. thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. 10 Cilt. Kahire - Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Misrî - Dârü'l-Kitâb el-Lübânî, 1440/2019.
- Halidî, Salah Abdülfettâh. *İ'câzü'l-Kur'âni'l-beyânî ve delâilu maşdarihî'r-Rabbânî*. Amman: Dâru 'Ammâr, 2000.
- Harbî, Hüseyin b. Ali. *Qavâ'idü't-tercîh 'inde'l-müfessirîn dirâse taḥbiḳiyye nazariyye*. Riyad: Dârü'l-Kâsım, 1417/1996.
- İbn 'Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah. *Aşkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir. *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Darü't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Fâris, Ebû Hasan Ahmed. *es-Şâhibî fi fıkhi'l-lügati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arabi fi kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasan Besc. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-Muḥallâ*. thk. Muhammed Münîr ed-Dımaşkı. 11 Cilt. Mısır: et-Taba'a el-Münîriyye, 1349.

- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf. *Müçî'l-lebîb 'an kütübi'l-a'arîb*. thk. Abdüllatif Muhammed el-Hatîb. 6 Cilt. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî lî's-Sakafe ve'l-Fünûn ve'l-Edeb, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr. *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'Azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed. 15 Cilt. Kahire: el-Farûkü'l-Hedîse, 2000.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. Kasım b. Beşşâr. *İdâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Mühyüddin Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dimaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-'Arabîyye, 1391/1971.
- İbnü'l-Feres el-Endülüsî, Ebû Muhammed Abdülmünim b. Abdurrahim. *Ahkâmü'l-Şur'ân*. thk. Müniciye bint el-Hâdî en-Nakrî es-Sevâyihî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- İbnü'l-Hümâm, Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdülhamîd es-Sivâsî. *Şerhu Fethü'l-Kadîr 'ala el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedâ*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalim. *Mükaddime fi üşûli't-tefsîr*. thk. Adnan Zerkûr, 1392/1972.
- Kâfiyeci, Mühyüddîn Muhammed b. Süleymân. *et-Teyzîr fi kavâ'idî 'il-mi't-tefsîr*. thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1419/1998.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâiü's-şanai' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Poligamiyi Dörtle Sınırlayan Âyet ve Hadislerin Tahlîli". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 5-26.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Câmi' li ahkâmü'l-Şur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Müfhim*. thk. Mühyüddin Dîb Misto vd. 7 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelim et-Tayyib, 1417/1996.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mürtezâ, Ahmed b. Yahya. *el-Baħrû'z-zahhâr el-câmi' li-meżâhibi 'ulemâi'l-emşâr*. 6 Cilt. Sana/Yemen: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1366/1947.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *Şahîhu Müslim*. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Me'âni'l-Şur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Merkezu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988.
- Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Mükaddimetu câmi'i't-tefâsîr*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1405/1984.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Tefsîrû'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1401/1981.
- San'ânî, Ahmed b. Kasım el-İnsî el-Yemânî. *et-Tâcü'l-meżheb li aħkâmi'l-meżheb*. 4 Cilt. Sana/Yemen: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993.
- Süleymaniye Vakfı Meali*. çev. Abdulaziz Bayındır, Erişim 22 Nisan 2020. <https://www.suleymaniyevakfimeali.com>
- Süyûrî, Cemâlüddîn Mikdâd b. Abdullah. *Kenzü'l-irfân fi fıkhil'l-Şur'ân*. thk. Muhammed Bakır Şerîfzâde. Tahran: el-Mektebetü'l-Mürtezeviyye, ts.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Şur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938.
- Şâşî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Ĥilyetü'l-'ulemâ'' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fükahâ'*. thk. Saîd Abdülfettâh - Fethî Atıyye Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 2. Basım, 1418/1998.
- Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. *el-İ'tişâm*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan. 4 Cilt. Dârü't-Tevhîd, ts.
- Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. *el-Müvafakât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan. 6 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Süûdiyye: Dâru İbn 'Affân, 1997.
- Şehîd-i Sâni, Zeynüddin b. Ali b. Ahmed el-Cübâi el-Âmilî. *er-Ravdatü'l-behiyye fi şerhi'l-Lüm'ati'd-Dimaşkiyye*. 4 Cilt. Kum: Mecme'ü'l-Fikri'l-İslâmî, 1424.
- Tabâtabâi, Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Ķur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirasâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001.
- Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasan. *Mecma'ü'l-beyân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mürtezâ, 2006.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân b. Nâsır. *et-Tefsîrü'l-Lügavî li'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. Dâru İbnü'l-Cevzî, ts.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vesît fi tefsîri'l-Ķur'âni'l-Mecîd*. thk. 'Adil Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avved. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415/1995.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrü'l-besît*. 25 Cilt. Riyad: el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Süûdiyye Vezâretü't-Ta'lîmî'l-'Alî Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Süûd el-İslâmiyye, 1430/2009.

- Yalçın, İsmail. "Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 1707-1725.
- Yıldırım, Mustafa. "Nisa Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi". *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 533-546. İzmir, 2012.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haķāiki ğavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvil fi vücühi't-te'vîl*. thk. Şeyh 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Dârü't-Türâs, 3. Basım, 1404/1984.

